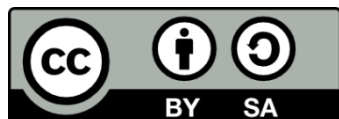

Εισαγωγή στη Νεοελληνική Ιστορία

Ενότητα 3η: Νεοελληνικός Διαφωτισμός

Ελευθερία Μαντά,
Λέκτορας Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

---

3. Νεοελληνικός Διαφωτισμός

Περιεχόμενα ενότητας

3. Νεοελληνικός Διαφωτισμός (γενικά)

3.1 Προδρομική περίοδος (17^{ος} αι.)

3.2 Πρώτη περίοδος (1700-1750). Πρώιμος Διαφωτισμός

3.3 Δεύτερη περίοδος (1750-1800)

3.4 Τρίτη περίοδος (1800-1821/30)

3.5 Αντιδράσεις

Σκοποί ενότητας

Σκοπός της Ενότητας είναι να εισαγάγει τον αναγνώστη στη διαδικασία της γένεσης και ανάπτυξης του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, τους κύριους εκφραστές του και τις ιδέες τους, καθώς και τις αντιδράσεις που αντιμετώπισε.

Λέξεις-κλειδιά ενότητας

Νεοελληνικός Διαφωτισμός

Εκκλησία

Ρήγας Βελεστινλής

Αδαμάντιος Κοραής

3. Νεοελληνικός Διαφωτισμός (1/6)

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός αποτελεί κλάδο του μεγάλου κορμού του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού.

Η σταδιακή διείσδυση των ιδεών του Διαφωτισμού στην ορθόδοξη κοινωνία της Ανατολής συνεπαγόταν αναπροσδιορισμούς σε θεμελιώδεις τομείς της πνευματικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Τα σημάδια της πνευματικής αλλαγής άρχισαν να πολλαπλασιάζονται στον ελληνικό χώρο όσο προχωρούσε ο 18^{ος} αι.

Έτσι γεννήθηκε ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός, όρο που έπλασε ο Κ. Θ. Δημαράς (1945).

3. Νεοελληνικός Διαφωτισμός (2/6)

Προϋποθέσεις για την ανάπτυξή του:

- i. επανασύνδεση των πνευματικών δεσμών με τη Δύση μέσω των γαλλοκρατούμενων περιοχών της ελληνικής Ανατολής (Επτάνησα) και των παροικιών
- ii. η κρίση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία από τον 17^ο αιώνα
- iii. 1718-1774 δημιουργία ευνοϊκών προϋποθέσεων οικονομικής ανάπτυξης μέσω του εμπορίου
- iv. από το 1750 δημογραφική ανάπτυξη και άνοδος των εμπορικών αστικών στρωμάτων

3. Νεοελληνικός Διαφωτισμός (3/6)

Γεωγραφικός χώρος:

Έξαρση του φαινομένου παρατηρείται στα μεγάλα κέντρα ακμής του ελληνικού στοιχείου: Ιωάννινα, νησιά του Αιγαίου, Επτάνησα, αργότερα Θεσσαλία.

Αργότερα ξεπέρασε τα ελληνικά όρια: επεκτάθηκε στη λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου, στον βαλκανικό υπό οθωμανική κυριαρχία χώρο, τις παραδουνάβιες ηγεμονίες, τα παράλια της Μικράς Ασίας (Σμύρνη). Δυναμικοί πυρήνες αναπτύσσονται και στις ελληνικές παροικίες της κεντρικής (Ουγγαρία) και δυτικής Ευρώπης (Βενετία, Βιέννη, Παρίσι) και της νότιας Ρωσίας (Οδησσός).

3. Νεοελληνικός Διαφωτισμός (4/6)

Το ελληνικό φαινόμενο παρουσιάζει ιδιομορφίες/ αποκλίσεις από το ευρωπαϊκό. Αίτια:

- i. Ο ελληνικός κόσμος είναι κληρονόμος ενός αρχαίου πολιτισμού που βαραίνει αποφασιστικά στην ιδιοσυγκρασία των μεταγενέστερων γενεών.
- ii. Δέχεται την επίδραση του δυτικού Διαφωτισμού απaráσκευος. Εξαιτίας της αποξένωσης από τις δυτικοευρωπαϊκές ιστορικές εξελίξεις, δεν μπόρεσε να παρακολουθήσει τα μεγάλα πολιτικά και κοινωνικά κινήματα της Δύσης, δεν γνώρισε

3. Νεοελληνικός Διαφωτισμός (5/6)

τους καρπούς της ευρωπαϊκής Αναγέννησης, παρά με ελάχιστες εξαιρέσεις (κυρίως στη βενετοκρατούμενη Κρήτη μέσα στον 17^ο αι., από όπου εξακτινώθηκε και σε άλλους πυρήνες ιταλικής παιδείας, και στα Ιόνια νησιά).

- iii. Βρίσκεται υπό δουλεία σε ασιάτη κυρίαρχο. Ο παλιός ελληνικός κόσμος, μετά την πτώση της βυζαντινής αυτοκρατορίας και μέσα από την τουρκοκρατία, έχει χάσει την υπόσταση και τη συνοχή όπως συμβαίνει στα δυτικά καθεστώτα.

3. Νεοελληνικός Διαφωτισμός (6/6)

Περιοδολόγηση:

- i. 1700-1750, εποχή ενός **πρώιμου Διαφωτισμού**. Συνδέεται στενά με τους Φαναριώτες, χωρίς να είναι οι αποκλειστικοί εκπρόσωποί του.
- ii. 1750-1800, **φάση ωριμότητας** με διάκριση σε δύο 'γενιές': 1750-1774, 1774-1800. Διακρίνεται από την πυκνότητα των εκδηλώσεων του διαφωτιστικού ρεύματος.
- iii. 1800-1821/1830, **δυναμική φάση**, ιδεολογική προετοιμασία του Αγώνα.

3.1 Προδρομική περίοδος (17^{ος} αι.) (1/1)

Από τα μέσα 17^{ου} αι. παρατηρείται αλλαγή: η εκπαίδευση παρουσιάζει ποσοτική και ποιοτική ανοδική πορεία, καθώς ξαναλειτούργησαν οι πνευματικοί δεσμοί με τη Δύση.

Κύριος δίαυλος της επανασύνδεσης: οι βενετοκρατούμενες περιοχές της ελληνικής Ανατολής (Κρήτη ως το 1669, Ιόνια νησιά) και οι ελληνικές παροικίες των ιταλικών πόλεων, κυρίως της Βενετίας.

Εκπρόσωποι:

Θεόφιλος Κορυδαλεύς (1570-1646)

3.2 Πρώτη περίοδος (1700-1750).

Πρώιμος Διαφωτισμός (1/3)

Πρωταγωνιστές της περιόδου, οι *Φαναριώτες*.

Ως διπλωμάτες, ηγεμόνες, συγγραφείς, βρέθηκαν αρχικά πρωτοπόροι του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, επέδειξαν ενδιαφέρον για την ίδρυση σχολείων.

Αργότερα, από τα χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης, ο φαναριωτισμός θα εξουδετερωθεί, η ανακαινιστική του ορμή θα επιβραθυνθεί ώσπου θα συμπλεύσει με τις συντηρητικές μερίδες του ελληνισμού.

Εκπρόσωποι:

Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, Νικόλαος
Μαυροκορδάτος (1680-1730) γιος του Αλέξανδρου

3.2 Πρώτη περίοδος (1700-1750).

Πρώιμος Διαφωτισμός (2/3)

Παράλληλα λειτουργούσε και ο εμπορικός κόσμος. Ο τύπος του εμπόρου ασχολούμενου με την παιδεία, με πνευματικές ανησυχίες, θα διακριθεί αισθητά.

Εκπρόσωποι:

Ιωάννης Πρίγκος στο Άμστερνταμ, Γεώργιος Ζαβίρας στην Πέστη, Γεώργιος Κρομμύδας στη Μόσχα, Αλέξανδρος Βασιλείου, Αθανάσιος Ψαλίδας στα Ιωάννινα, Πολυζώης Λαμπανιτζιώτης στη Βενετία και Βιέννη, Κωνσταντίνος Μπέλλιος στη Βιέννη και κορυφαίος ο ίδιος ο Κοραής στο Παρίσι.

3.2 Πρώτη περίοδος (1700-1750).

Πρώιμος Διαφωτισμός (3/3)

Σε πνευματικές μορφές της εκκλησιαστικής ιεραρχίας συναντούμε πλειάδα διακεκριμένων λόγιων κληρικών από τον 17^ο στον 18^ο αι., που διατηρούσαν επαφές με την Ιταλία και συνδύαζαν τα ιερά γράμματα με την κλασική παιδεία. Κήρυτταν την αξία της μόρφωσης και της κοινωνικής αλληλεγγύης.

Εκπρόσωποι:

Ιερομόναχος Μεθόδιος Ανθρακίτης (1660-1749),
Αντώνιος Κατήφορος (1685-1763), πρωθιερέας της
Ζακύνθου

3.3 Δεύτερη περίοδος (1750-1800) (1/6)

3.3.1 Πρώτη γενιά (1750-1774)

Οι πρώτες δεκαετίες διακρίνονται από την αυξανόμενη ένταση του διαφωτιστικού ρεύματος. Η επαφή με την ευρωπαϊκή σκέψη γίνεται περισσότερο συνεχής, οι αλλαγές στις νοοτροπίες αρχίζουν να γίνονται αισθητές στα αστικά κέντρα, το ανανεωτικό πρόσωπο της εμπορικής τάξης αποκρυσταλλώνεται.

Αναπτύσσεται η νεοελληνική πολιτική σκέψη, εμφανίζεται κάποια κριτική προδιάθεση στην πνευματική ζωή: Οι ιδέες της ελευθερίας, ισότητας, ιδιοκτησίας, κοινωνικής δικαιοσύνης περνούν στα

3.3 Δεύτερη περίοδος (1750-1800) (2/6)

ελληνικά κείμενα. Εμπνευσμένοι από το υπόδειγμα της φωτισμένης δεσποτείας της Δύσης, οι εκπρόσωποί του υπερτονίζουν τον ρόλο μεταρρυθμιστή ηγεμόνα, που πρέπει να συνταιριάζει γνώσεις και ηθικές αρχές: η βελτίωση της διοίκησης, ο εξορθολογισμός και εκσυγχρονισμός της παιδείας, η κατά το δυνατόν ανάδειξη μιας κοινωνίας δικαιότερης επαφίενται στην αγαθή πρόθεση των ηγεμόνων.

Εκπρόσωποι:

Ευγένιος Βούλγαρης (1716-1806), Νικηφόρος Θεοτόκης (1731-1800)

3.3 Δεύτερη περίοδος (1750-1800) (3/6)

3.3.2 Δεύτερη γενιά (1774-1800)

Χρόνια ακμής και ωριμότητας, η νέα γενιά των διαφωτιστών είναι διασκορπισμένη σε όλο το εύρος του ελληνικού κόσμου, στην οθωμανική Ελλάδα και τη διασπορά.

Η επαφή με τη δυτική σκέψη γίνεται περισσότερο συνεχής. Κυριαρχεί η αίσθηση ότι στη Δύση η πρόοδος του ανθρώπινου πνεύματος οδήγησε σε πιο εξελιγμένες μορφές εμπειρίας και γνώσης, από τις οποίες μόνο κερδισμένη μπορούσε να βγει η ελληνική παιδεία.

3.3 Δεύτερη περίοδος (1750-1800) (4/6)

Αναπτύχθηκε έντονη εκδοτική και μεταφραστική δραστηριότητα. Από το α' στο β' μισό του 18^{ου} αι. τα βιβλία θα αναδειχθούν σε εργαλεία της ανάπτυξης του Διαφωτισμού. Παρατηρήθηκε υποχώρηση του εκκλησιαστικού και λειτουργικού βιβλίου, εκδίδονται βιβλία φιλοσοφικά, επιστημονικά, λογοτεχνικά, ιστορικά, αρχαιογνωσίας, γραμματικές της αρχαίας ελληνικής, εγχειρίδια διδασκαλίας ξένων γλωσσών.

Εκπρόσωποι:

Ιώσηπος Μοισιόδαξ (1730-1800), Δημήτριος Καταρτζής (περ. 1730-1807), Χριστόδουλος Παμπλέκης (1733-1793).

3.3 Δεύτερη περίοδος (1750-1800) (5/6)

3.3.3 Χρόνια ριζοσπαστικοποίησης (1790-1800)

Μεσολάβησε η έκρηξη της Γαλλικής Επανάστασης, η οποία επέτρεψε να αρθρωθεί ένα πιο ριζοσπαστικό πνεύμα.

Παράλληλα με τις μετριοπαθείς τάσεις, τη 'μέση οδό' που εκπροσωπεί ο Κοραΐς, εκδηλώνονται και οι πιο ακραίες:

- i. οι τελείως συντηρητικές, αντίθετες προς τον Διαφωτισμό [Αθανάσιος Πάριος]

3.3 Δεύτερη περίοδος (1750-1800) (6/6)

- ii. οι τελείως ριζοσπαστικές, σαφείς εικόνες των οποίων αποτελούν τέσσερα έργα: *Ανώνυμος του 1789, Ρωσοαγγλογάλλος, Ελληνική Νομαρχία, Κρίτωνος Στοχασμοί.*

Εκπρόσωποι:

Ιερομόναχος Δημήτριος-Δανιήλ Φιλιππίδης, Γρηγόριος Κωνσταντάς, Ρήγας Βελεστινλής, Κωνσταντίνος Σταμάτης.

3.4 Τρίτη περίοδος (1800-1821/30) (1/2)

Πρόκειται για την πιο δυναμική φάση, συμπλέκεται με την ιδεολογική προετοιμασία του Αγώνα. Υπάρχει ένας στόχος: ο φωτισμός του Γένους να οδηγήσει στην εθνική αφύπνιση και την απελευθέρωση. Η σφυρηλάτηση της εθνικής συνείδησης, η προβολή του έθνους, η σύνδεση με την αρχαιότητα και η μελέτη της ιστορίας κορυφώνονται.

Ο προτρεπτικός και παιδαγωγικός χαρακτήρας του Νεοελληνικού Διαφωτισμού βρίσκεται στην κορύφωσή του.

3.4 Τρίτη περίοδος (1800-1821/30) (2/2)

Η περίοδος ταυτίζεται συμβολικά με την παρουσία του Αδαμάντιου Κοραή, χαρακτηριστικότερου εκπροσώπου του πνεύματος των διανοούμενων, οι οποίοι σταθερά προσηλωμένοι στη διατήρηση της ελευθερίας και της ισότητας, αποδοκίμαζαν τη βιαιότητα των τελευταίων χρόνων της Γαλλικής Επανάστασης.

Εκπρόσωποι:

Νεόφυτος Δούκας, Άνθιμος Γαζής, Βενιαμίν Λέσβιος, Νεόφυτος Βάμβας, Κωνσταντίνος Κούμας, Θεόφιλος Καΐρης, Γρηγόριος Παλιουρίτης, Ιωάννης Βηλαράς.

3.5 Αντιδράσεις (1/5)

Το φαινόμενο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού δεν εισέδυσσε στο ελληνικό σώμα χωρίς αντιστάσεις από όσους ήταν συνδεδεμένοι με την παραδοσιακή τάξη πραγμάτων:

- i. την Εκκλησία απέναντι σε κινήματα τα οποία όλο και λιγότερο ήλεγχε
- ii. τους Φαναριώτες, που έχαναν βαθμιαία το προβάδισμά τους στον ελληνικό κοινωνικό χώρο
- iii. τους προεστούς, οι οποίοι υφίστανται κριτική της εξουσίας τους

3.5 Αντιδράσεις (2/5)

Οι νέες πολιτικές ιδέες καταγγέλλονταν ως δυνάμεις καταστροφικές. Η Γαλλική Επανάσταση υπήρξε ο καταλύτης για την όξυνση της ιδεολογικής αντιπαράθεσης.

Προτάθηκαν ριζικά μέτρα για την εξουδετέρωση των αντιφρονούντων, σε δύο περιπτώσεις προκλήθηκαν μείζονες κρίσεις:

- i. 1793-1800. Το Πατριαρχείο επιχείρησε να επιβάλει προληπτική λογοκρισία, απαγορεύτηκε η ανάγνωση βιβλίων που θεωρούνταν ύποπτα και απειλήθηκαν με αφορισμό όσοι τα διάβαζαν.

3.5 Αντιδράσεις (3/5)

Στο πλαίσιο αυτό δημοσιεύτηκε η *Απολογία Χριστιανική*, Κωνσταντινούπολη 1798, από τον Αθανάσιο Πάριο, τον πιο μαχητικό εκφραστή του 'αντιδιαφωτιστικού' πνεύματος.

Στην πρόκληση αυτή απάντησε ο Αδαμάντιος Κοραής με την έκδοση της *Αδελφικής Διδασκαλίας* (Παρίσι 1798), στην οποία εξυμνούσε το ιδεώδες της ελευθερίας και κατήγγελλε την οθωμανική τυραννία.

3.5 Αντιδράσεις (4/5)

- ii. 1819-1821. Εγκύκλιος του Πατριαρχείου (Μάρτιος 1819) αποδοκίμαζε το βάπτισμα των παιδιών με αρχαιοελληνικά ονόματα. 1820, πατριαρχική προσταγή προς τους βιβλιοπώλες της Κωνσταντινούπολης να μην πωλούν βιβλία που δεν είχαν προηγουμένως εγκριθεί από την Εκκλησία. Μάρτιος 1821, πατριαρχική σύνοδος, η οποία προσπάθησε να κατευνάσει τη μανία των Τούρκων που προκάλεσε η επανάσταση στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες μέσω της «καθαιρέσεως μαθημάτων φιλοσοφικών» και παύσης των προοδευτικών δασκάλων (Κ. Κούμα, Β. Λέσβιου, Θ. Καΐρη, Ν. Βάμβρα).

3.5 Αντιδράσεις (5/5)

Στην ουσία, επρόκειτο για διαμάχη γύρω από τη θέση της Εκκλησίας στην ελληνική κοινωνία και όχι για διαμάχη θρησκευτική ή δογματική.

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός δεν υπήρξε αντιχριστιανικός: η Ορθοδοξία θεωρούνταν συνεκτικός κρίκος ενιαίας πολιτισμικής παράδοσης. Η κριτική αφορούσε τον πολιτικό ρόλο της Εκκλησίας, τη διαφθορά μερίδας του ανώτερου κλήρου, τις δεισιδαιμονίες και τις καταχρήσεις, την υποταγή στην τυραννία.

Βιβλιογραφία

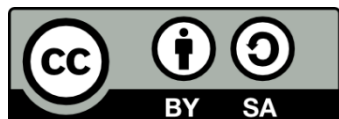
- Αγγέλου Άλκης, *Των Φώτων: Όψεις του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, Ερμής, Αθήνα 1988.
- Δημαράς Κωνσταντίνος Θ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Ερμής, Αθήνα 2009.
- *Ιστορία του νέου ελληνισμού 1770-2000*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τ. 10.
- Κιτρομηλίδης Π. Μ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1996.

Τέλος Ενότητας

Επεξεργασία: Στυλιανή Καλτσογιάννη
Θεσσαλονίκη, 10/09/2015

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ